

Ady szerb barátja és fordítója, Todor Manojlović

Nem először gondolom el, és nem is ritkán ismétlem azt a meggyőződésemet, hogy Ady Endre fellépése, harci zajjal beköszöntő, a századforduló magyar szellemvilága megtestesülését képviselő, lázadó lírája nem azért jött Verecke híres útján, nem is azért tört be Dévénynél új időknek új dalaival, hogy csak a tespedő, magatehetetlen konzervativizmussal elernyedtt magyar irodalmat verje fel. A századforduló magyar világának szellemi elfogultságai ellen indított harca, amelynek pergőtüzét oly rendíthetetlen magabiztossággal mindhalálig állta, nemcsak a magyar szellemi életet termékenyítette meg, és kötötte össze a Nyugat szellemével. Költészete nyomán lépésről lépésre feltáruuló, új világképe sodró erejébe fogta azoknak a népeknek, nemzeteknek fiataljait is, akik a világháború előtti Magyarországgal egy államközösségben, egy fedél alatt legalább oly közelségbe kerültek Adyhoz és az ady-i líra kiterjedésében újjáalakuló szellemvilághoz, mint ahhoz a nemzeti irodalomhoz, amelyet az ország határain kívül élt néptestvéreik költői reprezentáltak. A szimbolista Emil Isac költészetét Ady tisztaságra sóvárgó, bűnös emberi konfessziója nyugtalanította, és aki Octavian Goga fiatalabb éveinek költői termését ismeri, bizonyára megállapíthatja, hogy gondolatainak, költői képeinek, sőt szóképzéseinek ady-i gyökerei is vannak. Egyik legszebb a „Mi” című verse, amely megdönthetetlenül bizonyítja, hogy Ady nagy hatását ő sem kerülte el. Az új szlovák líra háború előtti melankóliáját, Ivan Kraško dekadenciáját is meglegyintette Ady keresése. A világháború utáni nemzedék, a Prága és Pest hatása elől a nép közé, a szép szlovák tájakra menekülő, természetért rajongó lírikusok szívükben Ady-élmékekkel, értelmükben pedig a szociális kérdésekkel terhes cseh lírával viaskodnak. Emil Boleslav Lukács, aki indulásakor magyarul verselt, Ady párizsi vágyódásaival, istenkeresésével rokon. „Duna és Szajna” című kötete több versén át pontosan az a hatás mutatkozik, amit a század eleji Párizs gyakorolt Adyra. Hazavágyódásában is nyomai vannak azoknak a társadalmat mozgató erők kritikai meglátásának, amelyek Ady szeizmográfhoz hasonló idegrendszerét merész, egymástól sokszor annyira távol eső gondolatkomplexumok kapcsolására készítették. Ján Rob-Poničan politikai programköltészetén áttör az Adytól örökölt, dacos zseni dölyfössége, míg a szlovák lírai populizmus felé elhajlott Laco Novomesky proletárdalaiban – itt elsősorban a meg-

A Magyar Nemzeti Tanács alapításában működő Vajdasági Magyar Művelődési Intézet műhelyében folyó digitalizálási program első nagy próbálkozása az 1932 és 1944 között megjelent *Kalanyya* című délvidéki magyar irodalmi folyóirat teljes elektronikus változatának elkészítése. A munka első szakasza az 1932-1938 között megjelent számok digitalizálásával lezárult és a <http://dek.vmmi.org.yu/home> honlapra felkerült az első mintaanyag. Ebből választottuk ki a fenti, az érdeklődésre ma is számot tartó írást.

rendítően szép „Cseléd” versére gondolok – Ady nyomorral álmódó és az úri viharból menekülő verseinek átélése a döntő élmény.

A szerb-horvát lírában már kisebb az Ady-hatás. A horvát Miroslav Krleža büszkén vallja mesteréül, merészen szép tanulmányt írt róla, s vagy negyven versét is fordította. Ady inkább világirodalmi rátalálás, valami furcsa, sehová sem illeszthető, vad orchidea, amelynek nehéz illata sokakat elbódított. A magyar irodalmi világban úgy tudják, hogy Todor Manojlović, a szerb költő Ady tanítványa, és Ady jellegzetes követője. Ez tévedés, amely lírájának nem ismeréséből fakad. Todor Manojlovićnak Ady nagy, személyes élménye, ifjúságának költői ideálja, de sohasem hatás, sohasem klisé. Lángoló fáklya a világirodalom nagy országútján.

Todor Manojlović – mint a fentebb említett román és szlovák költők – a háború előtti Magyarország szülöttje. Petrovgradon diákoskodott, s ott érettségizett. Előbb Pesten, majd Nagyváradon hallgatott jogot, aminek vége – mint megannyi, a századforduló nyugtalanságán ifjúvá érett, irodalomért, művészetért rajongónál – az lett, hogy maga is íróvá fejlődött. Döntő élménye, amiről emlékektől elfátyolozott hangon annyiszor beszél, 1907–1908 lázas, „Holnapos” éveinek Várada. A Pece-parti Párizs társadalmi, szellemi, politikai hangossága, eleganciája, kávéházainak és bodegáinak hangulata az ifjú szerb diákban Párizs zsongását, a Nyugat világvárosainak nyugtalanságát ébresztik. Egy kibomló, korán éledő tavaszon, kopár gesztenyefás allék során érkezett meg az Emke kávéház különtermének Ady asztalát körülülő rajongói közé. Manojlović sorsa ekkor dől el. Író lesz. Az ő emlékezetében ez az este már tavaszba tolódott. Az évek távlatán át tavaszi sugárzásként látja 1908. február 27-ét, amiről Ady váradi életének hú krónikásai oly részletességgel számolnak be. S ami ezután jött, müncheni, bázeli művészettörténeti tanulmányai, párizsi ödöngései, évek a firenzei Arno partján, reneszánsz álmok, sok Giotto és Botticelli, aztán a világháború, Korfu, szerb önkéntessége a szaloniki fronton, Jugoszlávia újra pezsdülő irodalmi élete, csendes munka a szenátus monumentális palotájának könyvtárában, majd a belgrádi képzőművészeti főiskola művészettörténeti katedráján – mindezek már csak külső eseményei, állomásai egy ötvenedik évén túl is Adyról álmódó életnek.

Az első találkozásról és Ady-élményeiről sok őszi, tavaszi sétán beszélt. Egy tavaszi éjszakán a Kalemegdan alatt, a kikötő sikátorainak egyik csendes kocsmájában, ahol bosnyák kikötőmunkások pengették mandolinjaikat, míg az éjszaka nyugalmat tolató mozdony éles füttye törte meg, – Adyt idézte. A szerb költő és műtörténész hajnalokig beszélt Adyról, mikor hazatérőben az égről lehunyni

készülő csillagok mögött már jöttek a zemuni repülőgépek, a nehéz gránitkockás utcákon az első tejeskocsik, csilingelő villamosok, s jött Ady is, ahogy ő látta: boros kedvvel, zeneszerszámmal, dalosan, piros hajnalok során Várad utcáin.

1908 és Tisza István Magyarországnak minden elmentéte – Manojlović mesélte így – Váradra összpontosult. Maradi politika, radikális tömörülés, harcok napilapok, fényes kávéházak. A jogakadémia, ahol *Somló* Bódog és *Ágoston* Péter racionalista tanokat hirdettek, s egy sápadt arcú, vékonyka premontrei tanár, *Juhász* Gyula keresztény áhítattal és az immár irodalmi legendává nőtt Anna-szerelem tüzével kereszteződő misztikus verseit írja. A város tele van intellektuellekkel, íróval. Tanyájuk az Emke kávéház. Költők kéziratokat olvasnak, ifjú tanárok filozofálnak, s van, aki a repülésről ábrándozik. Az első versekkel próbálkozó *Emőd* Tamás s *Tabéry* Géza első zsengeit már olyan tekintélyek olvassák, mint *Dutka* Ákos és *Antal* Sándor.

Kollányi Boldizsár, ez az érdekes, melegszívű, kitűnő irodalmi érzékű mérnök, Ady legbizalmasabbja 1908. február 27-én este az Emke különertermébe hozta az Érmindszentre készülő Adyt, ahol a „Vér és arany” megjelenése első diadalai mámorától sugaras költőt versekkel köszöntik. Ady sötétkék télikabátban, fekete félcilinderben s az akkor nagyon divatos, fehér, kötött pamutkesztyűben állt a kávéházi különszoba rajongói között. Az extázistól meghatottan csakhamar középük telepedett. Asztalra kerül a vékonyka, üveg boroskancsó is. Egyik rajongója, *Nagy* Mihály, a bohém ügyvéd unszolására Manojlović felolvasta néhány Ady-vers német fordítását, így az „Elillant élet szőlőhegyén”-t, az „Én nem vagyok magyar”-t s még néhányat (Ady első német fordításait). A fiatal szerb jogász lelkes zavartságban adta elő a németeket sohasem szerető s németül alig értő Adynak a fordításait. A csodálatos intuíciójú Ady azonban megértette a verseket. Ritmusukba fogódzva jó fordításoknak is találta, s az este folyamán kedves figyelemmel sokat koccintgatott a spriccerével. Hajnal lett, amikor *Juhász*, *Emőd* és Manojlović kikísérték a vasúthoz a kihalt váradi utcákon. Közben is verseket szavalgattak. Az ily találkozások két éven át nagyon sűrűn ismétlődtek. Csak a versek változtak. Az ifjú költők hol sajátjaikat, hol Verlaine-t és Herédiát szavaltak. Még az év tavaszán megalakult a „Holnap”, az új magyar líra történetének ez a legérdekesebb tömörülése, amelyhez a váradiakon kívül *Babits* Mihály is csatlakozott. Manojlović mondta, hogy az ismeretlen *Babits*ot, akinek fogarasi magányáról *Juhász* Gyula oly lelkesen beszélt, sokáig költött alaknak tartották. Felolvasott versei csodálatában azokat valami ismeretlen, nagy idegen költő fordításainak vélték, akit a rajongó, bús *Juhász* Gyula képzelete a magyar Parnasszusra készült varázsolni. Az eddigi Ady-irodalomban még ismeretlen, kedves epizódot is Manojlović mesélte el. A „Holnap” első matinéjára a váradi költők és intellektuelek Ady tisztelőre pompázó tubarózsákat tűztek gomblyukaik-

ba, s a tubarózsás fiatalság a matiné után csodálatlalt hallgatta Ady újabb párizsi élményeit. Manojlović, a későbbi műtörténész Adytól hallott akkor először *Picassó*ról, *Braque*-ról és a román származású, francia költőnőről, *Contesse de Noailles*-ről, akinek Ady nagy tisztelője volt. Közben Ady híre-neve is egyre nőtt, majd jött az „Új Idők” lírikus, konfessziós Ady-cikkéből kirobbant „duk-duk affér”, ami Ady váradi rajongóit megdöbbsentette. 1909 őszén rendezték meg a „Nyugat” váradi matinéját, aminek szép emlékéül a Váradtól már búcsúzni készülő Manojlović az ideges, nyugtalanságoktól fűtött, nagy világkultúráktól meggittasodott *Hatvany* Lajossal egy rövid óráig tartó beszélgetés emléket őrizte meg. Ezekkel az emlékekkel szakad el Manojlović Váradtól.

Nagyvárad után Münchenbe, majd Baselbe ment Manojlović, ahol *Carl Joel* filozófiai előadásait, *Haidrich* és *Rintelen* művészettörténeti kollégiumait hallgatta. Később Firenzébe került, ahol a váradi „Holnap” mozgalomhoz hasonlóan az olasz futurizmusba csöppen. A váradi Emke kávéház helyett a pincérek vörös zubbonyáról elnevezett firenzei kávéházban *Papini*, *Marinetti*, *Palazzeschi* társaságában s a szakállas *Däubler* Nitsche-hangulatai közt telnek az órai, de a mámoros Firenzén is áttör Várad emléke, Ady. Firenze után Róma következett. A száz évnél is öregebb, első szerb folyóirat, az újvidéki *Letopis* számára közvetlenül a világháború előtt – sok versidézettel és fordítással – megírta nagy Ady-tanulmányát, ezt a lírikus, személyes élményekkel átszőtt portrét. Ez volt az első szerb és szláv nyelvű tanulmány, amely Ady zsenijének hódolva, az új magyar líra nagy forradalmáról már a háború előtt beszámolt. Manojlovićot Rómában érte a világháború. Onnan Korfuba, az akkor már megszállás alatt álló Szerbia emigrációs fővárosába ment, amelyről a nagy szerb költő, *Jovan Dučić* énekelte, hogy „olyan alakú, mint egy fantasztikus hajó, tele virággal és muzsikával”. Korfu után Szaloniki, majd 1918 késő őszen *Franchet d'Esperay* felszabadító serege nyomán a szétlőtt Belgrád mámorára következett. A város költői, írói a szűk Skadarlija (a belgrádi kis Montmartre) apró, romantikus kocsmáiban a Terazijára telepedtek. Mindenfelé építkezések, lázas munka, nekigyürkőzés. Az addig idegen országrészekből költők, írók érkeztek a fővárosba. Mások mellett *Ivo Andrić*, Bosznia nagy elbeszélője, a cinikus, de ragyogóan okos *Stanislav Vinaver*, vagy *Sibe Miličić*, aki a süllyedő dalmát szigetek dús krónikáját terítette a kávéházi márványasztalra. A „művészcsoporth” első tagjai, akiket a váradi „Holnap” emlékéül Manojlović toborzott össze. Ekkora már ő is teljes költővé érett. A szerb lírában addig még sohasem hallott szabad versekkel érkezett, amire épp ezért mindenki felfigyelt. Verseit új folyóiratokba írta, kis és rövid életű lapocskákba, amelyek a belgrádi *Gyulai* Pálok meleg fészkeit döngették. Közben újra Adyt fordított, ekkor már szerbül. A „Szeretném, ha szeretnének” és a „Minden titkok versei” kötetekből fordítottakhoz hozzávett néhányat a „Vér és arany”-ból is. Azokat,

amelyeket egykor németül olvasott fel Adynak. A szerb irodalom nagynevű folyóirata, a „Srpski Književni Glasnik” többször közölte Ady-fordításait. A húszas évek belgrádi irodalmi kávéházaiban sokszor idézték az „Öreg suhanc vágyakozásá”-t, amit Manojlović – mint megannyi Ady-verset – olyan érzéki tökéletességgel és érett színompáival fordított le:

*Ovde, u selu je cvetno drveće,
Ovde se stari momak seća,
O izaziva sliku nekadašnje
Devičke gospodjice*

*Itt a falumban virágosak a fák,
Itt a régi suhanc el-emlékezik,
S a régi, szűzi kisasszony
alakját felidézgeti.*

Todor Manojlović első verseskötete 1922-ben „Ritmovi” (Ritmusok) címmel jelent meg. Minden verse merész, szabadon szárnyaló, rímtelen, hosszú sorokba fojtott, színes hangulatok, impresszionista képekből feltörő lelki vívódások őszinte gyónása. Egy másfajta költészet vágya az, ami lírájából fakad. Nem Ady, és még csak nem is Branko Radičević utánérzése, pedig utóbbi volt a legelső szerb költő, akiben az egyéni íz és a művészet áhítata összeforrt. Ebben a kötetben van nagy verse, az „Örök álom” (Večni san), amely korfui élményéből fakadhatott. A ciprusok, a régi hellén szobrok áhítatából, a klasszikus vágyakból, a régi olasz mesterek vásznainak hangulatából:

*Fájdalmasan néznek le rám
A fekete bokrokból,
A szökőkút pedig
Az alkony magányának
Dalát zokogja.*

A lírai látás tömörítéséből, puritán eszközű, őszinte közlésének ágyából fakadt fel a költészete, amely második kötetében, az 1928-ban megjelent „Túzijáték és Akteon regéje”-ben klasszikusabbá mélyül. A költészet formai tökéletességének hívei idegenkedtek Manojlović verseitől, de akik kitarítottak mellette, csendes óráikban egyre nagyobb vágyal olvasták. Ebben a második kötetben jelent meg a „Tavas az üvegházban” című nyugtalan és excentrikusan szép verse. A költő a kezdő tavasz első, vidám napsütésére feltépi az üvegház nagy ablakait, s az első napsugár fényében fürdő virágokat idézi:

*„és Ady Endre tubarózsái
erotikusak és halálosak.”*

Kísért még Várad és a Holnaposok kedves, naiv, fiatal, virágos Ady-mámora.

Sok költeménye még kiadatlan, így nagy párizsi versei is, köztük a „Párizsi hajnalok”. Ebben a költő belső, lelki élményeit és ideáljait tisztán megmutató, az áhítatig, sokszor a vallásos fohászig emelkedő

lendületében ifjúságát, ifjúsága és művészete két nagy személyes élményét idézi: Apollinaire-t és Adyt, a háború előtti világlíranak ezt a két legnagyobb és legemberibb jelenségét. A nagy hajnali meditációt átjárják az ébredő Párizs szajnai hangulatai, a Saint-Michel régi palotasorainak emléke, a zöldbe burkolódzó, Firenzére zúduló nap aransugarai, a Dávid-szobor vakító fehérsége. Virtuózzá lesz, a művészi álmok és a költői állomások olyan mélyen lélegző lírikusává, ameddig csak egy szép és termő fiatalságot élő és felidézni képes tiszta művész juthat el.

Az új szerb irodalomnak Manojlović adta a francia szimbolista költők nagy portréit: Mallarmé-ról, Rimbaud-ról, Baudelaire-ről. Jelentősebb tanulmányai még az Apollinaire-ről Stefan George-ról, a futuristák-ról írottak s Madách „Az ember tragédiája” új, szerb fordítása elé írott bevezetője (Vladislav Jankulov újvidéki püspöki helynök munkája). Az emberi közösségből kiemelkedő Emberóriás tépelődését és tragédiáját érdekes, új, Alexander Bernát szinte kötelező magyarázatával merőben ellentétes szempontból elemezte.

Figyelemre méltó drámai kísérleteket, színműveket is írt, amelyek a belgrádi Nemzeti Színházban kerültek bemutatásra. Első színpadi műve „A centrifugális táncos”, egy misztériumformába öntött, érdekes korkép, a háború utáni társadalom típusainak balladás felvonulása. A városok hullámain csavargóvá süllyedt, de tiszta emberré vált bártáncosnak, a nagyhatalmú miniszter leányával való meghatóan lírikus találkozása és elválása, amely fölélő jelképként egy eszelős asszony kifeszített piros napernyője borul. E munkája során a technikában még bukácsol, alakjai is többet beszélnek, mint cselekednek. Aki azonban könyv alakban is olvasta a művet, észrevehette, hogy jelenetei nem konstruáltak, alakjai sem merőben kigondoltak, inkább meseszerűvé homályosultak, hogy a misztérium formáját összetartó, finom lírája könnyű lebegését tisztább dimenzióba, szinte az élet realitása fölé emeljék. Később egy nevetető, szatirikus, mégis elgondolkodtató életképet írt, a „Katinka álma”-t. „A megigézett király” címen a müncheni polgári forradalom egyik drámai epizódjának tökéletes és jó hatású színpadi feldolgozását adta, történelmi eseményeknek bátor és biztos kezű színpadi mestereként mutatkozva be. Kéziratban olvastuk a „Simon, a lelenc”-et, ezt a szerb középkorban lejátszódó, legendászerű történelmi színjátékát, amely az Oidipuszmonda keresztény-szerb változata.

Todor Manojlović-ról szövegtünk, az Ady varázsától megejtett költőről. Megpróbáltuk, hogy szép munkásságán át a tiszta emberért és a korlátlan egyéniség győzelméért folytatott évtizedes harcának kiemelkedő eseményeire és jelentősebb alkotásaira rámutassunk. Úgy véljük, hogy ez kötelességünk volt. Szerényen viszonztuk a jugoszláv-magyar kulturális kapcsolatok kiépítésében kifejtett lelkes és odaadó munkásságát, amely oly jótékonyan hatott kisszámú, lelkes, harcos íróink hasonló törekvéseire.

Kázmér Ernő